

Mr. Nijaz Šukrić

GAZI HUSREV-BEGOVA BIBLIOTEKA*)

— Doprinos uvakufljene knjige obrazovnom procesu kod nas —

Kad je Gazi Husrev-beg, veliki dobrotvor Sarajeva, svojom vakufnamom od 25. redžeba 943/8. januar 1537. godine, podijelio uvakufljenu svotu od 700 hiljada srebrenih akči, određivši da se od jačeg dijela (400 hiljada s. a.) sagradi »časna medresa« i kupe »vrijedne i poučne knjige« za njene polaznike (talebu) i one koji su zainteresovani za nauku i znanje, a manji dio (300 hiljada s. a.) da se obrtom uvećava, nije mogao predvidjeti rezultate ove svoje odredbe. Malo nakon toga je umro 1541. godine u Sarajevu, ostavivši vremenu i ljudima u amanet da učine svoje.

Evo nakon 450 godina od tog, za kulturni život, tadašnjeg Sarajeva, istorijskog momenta, pokazalo se da je, ipak, najdjelotvornije uložiti u čovjeka, u obrt njegova uma, znanja, stvaralaštva i odgoja.

Koliko je generacija ljudi utolilo svoju intelektualnu glad i žed u njegovoj medresi i biblioteci, za protekle vjekove, teško je utvrditi, ali je činjenica da ih je bilo mnogo. Jesu li dale više obrazovanih ljudi ili knjiga je pitanje na koje je teško odgovoriti, ali je sigurno, bar što se tiče kvaliteta, jednog i drugog, da su dale (i daju) i svojih originala, kao i blijedih kopija.

Nastale, prema vakfiji, istovremeno sudbina medrese i biblioteke je vjekovno ostala povezana. Bilo da su brojem bogatile ili siromašile, premještane ili obnavljane, one od osnutka ne prekidaju svoju kulturnu misiju.

Bez obzira na promjene u njima i oko njih, zajedničko im je ostajalo:

- a. v a k u f kao materijalno-finansijska podloga i briga za opšte dobro.¹⁾

*) O Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu postoji dosta veliki broj radova, od novinskih članaka do kraćih i dužih studija. O ovom vidi: Traljić, M. Prilog bibliografiji o Gazi Husrev-begovoj biblioteci. Anali G. Husrev-begove biblioteke, Sarajevo, 1972, knj. I, str. 159-160.

¹⁾ Spomenica Gazi Husrev-begove 400-godišnjice, Sarajevo, 1932, str. XXVI-XXVIII (vakufname).

b. cilj služenje naučnom i kulturnom uzdizanju čovjeka.²⁾
Kako su gornji zahtjevi provođeni u djelo zanimljivo je ispitati.

Za Biblioteku se može reći da to postiže preko:

- a. knjige i
- b. ljudi koji se brinu i rade na knjizi.

Knjiga

Izučavanju i podjeli knjižnog fonda Biblioteke se može prići višestranom i to:

- 1. Rukopisna i štampana knjiga
- 2. Jezici:
 - Orijentalni (arapski, turski i perzijski);
 - Lokalni i evropski (SH, njemački, engleski, francuski, ruski, mađarski i dr.);
- 3. Tematska podjela:
 - razne vjerske, filozofske, naučne i književne discipline;
 - udžbenici, opšta literatura i arhivska građa;
- 4. Starost i porijeklo knjige.

Formiranje ovog fonda, njegov razvoj i korišćenje je u vezi sa nizom političkih, ekonomskih i vjersko-kulturnih faktora, kroz koje je prolazila ne samo bosanskohercegovačka, nego i šira jugoslavenska društvena stvarnost u proteklih pet stoljeća.

U ovom smislu se jasno uočavaju dvije faze, kroz koje prolazi Gazi Husrev-begova biblioteka.

Prva je orijentalno-islamska, koja započinje osmanskom vladavinom u BiH (pol. XV st.) i njenim ulaskom u krug islamske kulture i civilizacije.

Druga faza je vezana za prestanak političke dominacije Osmanlija 1878. godine i započinje vladavinom Austro-Ugarske monarhije, zatim osamostaljenje u zajednici južnoslovenskih naroda, kad je primjetno zračenje zapadne kulture i pismenosti, na račun orijentalno-islamske.

Ovo je, pored ostalog, evidentno nastankom i brzim rastom evropskog (latinica-ćirilica) fonda knjiga i časopisa u Biblioteci.

Može se reći da rukopisni dio fonda Biblioteke, uglavnom, pripada prvoj fazi, a štampani većim dijelom drugoj. Ovo ne isključuje i izvjestan prelazni period. Razlog je kasno prihvatanje arapskog štampanog sloga u Osmanskoj carevini, tek 1725. godine³⁾, a u BiH 1866. godine.⁴⁾

Rukopisi

U vrijeme kada naši krajevi direktno upoznaju orijentalno-islamsku pisanu riječ, koncem XIV st., ona je iza sebe imala već osmijekovno iskustvo, tradiciju i sadržajno bogatstvo.

²⁾ Ibid, str. XXVIII, Mujezinović M., Islamska epigrafika, V. Masleša, Sarajevo, 1974, I. str. 296.

³⁾ Arapski rječnik Sahih al-Gavhari, turski prevod Muhammed b. Mu- stafa Al-Wani al-Wankoli (1591), Istanbul, 1141/1728 (Uvod) GHb biblioteka br. 0-116.

⁴⁾ Kreševljaković, H., Stamparije u Bosni za vrijeme turske uprave (1529-1878) Zagreb, 1920, 16-23.

Iz duhovnog podsticaja⁵⁾ i praktičnih potreba u islamskom svijetu je vrlo rano počelo prikupljanje, čuvanje i umnožavanje pisane riječi.⁶⁾ Mjesta njene koncentracije su džamije, mektebi, medrese, tekije, bolnice i privatne kuće.

Uviđajući korisnost knjige za društvo, osmanska uprava, još u svom razvoju, podržava osnivanje biblioteka, pri mnogim vjersko-prosvjetnim i humanitarnim institucijama. Materijalno se stimulišu iz brojnih vakufa.⁷⁾

⁵⁾ Prepoznatljiv uticaj u razvoju islamske pismenosti i širenju knjige (kitab) imao je Kur'an, prvi izvor islamskog učenja.

Prvo podstiče ljude na korištenje pisane riječi i njeno čitanje (qira'a) i spominje izraze: suhuf-listovi, Kur'am-kitab-knjiga koja se čita, qalem i midad-pero i tinta, satr-redak (al-Ala' 18, 19, al-Baqara 2, al-Anbiya' 104, al-Bajina 3, al-Qalem 1, al-Kahf 109).

Upućuje ljude na traženje znanosti, što se postiže i pisanom riječju. Traži pisanje oporuke-ul-Wasiyya (an-Nisa', 12).

Drugo ukazuje da je korištenje »knjige-al-Kitab«, koja se objavljuje »Svemu svijetu«, pravo svih ljudi, a ne privilegija samo nekih (al-Qalem 52). Dobrača, K., Uticaj Kur'ana na širenje pismenosti, kaligrafije i ornamentike među islamskim narodima, Glasnik VİS, Sarajevo XIII/1962, br. 4-6, str. 120-123.

⁶⁾ Muhammed (a. s.) poslanik islama, određuje pisanje kur'anske objave (611-632). Njegove riječi i djela, kao i postupci i mišljenja njegovih drugova — ashaba, biće također predmetom pisanja i izučavanja.

Upoznavanje mladih sa islamom, kao i novopridošlih u islam, na jednom širem geografskom prostoru, od Kine do Atlantika, iziskivalo je pisanje udžbenika i potrebne literature iz mnogih islamskih i drugih znanosti.

Ulazak mnogih naroda u sastav islamskih državnih granica i društva — al'Umma, sa različitim religijskim, filozofskim i etičkim učenjem, zahtijevalo je od islamske uleme izučavanje ove sredine, a često i vođenje dijaloga i rasprava s njima. Cilj je bio pridobiti ih za svoju Ideju, ili pak, odbraniti islamsko učenje od napada i kritike.

Živeći u jednoj etnički i vjerski heterogenoj sredini, muslimani su u nekim krajevima uticali i padali pod uticaj raznih filozofsko-religijskih učenja. Ovo će izazvati žestoke duele ortodoksnih muslimana i o tome će se pisati čitave rasprave različite naučne vrijednosti.

Borba za vlast i međusobno rivalstvo pojedinih islamskih naroda (Arap, Perzijanci, Berberi, Turci i mnogi drugi), uticaće na izučavanje porijekla porodica, plemena i čitavih naroda, njihove povijesti, uz opis mjesta, vjersko-kulturnih i ekonomskih mogućnosti, pa čak i psihofizičkih osobina.

Obzirom da je za ovo trebalo imati i neke vjerske argumente, to će izazvati mnoge istraživače islamskog prava (fikh), apologetike, etike, filozofije, lingvistike, književnosti i drugih naučnih disciplina, da aktivno uzmu učešća u rješavanju niza nametnutih problema u sredini u kojoj žive.

Oživljavanje starih kulturnih centara (Damask, Aleksandrija, Semerkand, Isfahan), i izgradnjom novih (Medina, Kufa, Basra, Bagdad, Kairo, Fes), gdje se vrši koncentracija kapitala, ljudi i ideja, dolazi do izvjesnog materijalnog blagostanja, što omogućava stanovništvu tih mjesta i regija bavljenje književnošću, filozofijom, umjetnošću i mnogim zanatima, o čemu se također piše i raspravlja.

Upravo dio ovih radova i rasprava arapskog, turskog i perzijskog izraza dolaze i u naše krajeve, prepisivati se, čitati i izučavati u medresama i raspravljati i predavati po džamijama, tekijama i kućama.

⁷⁾ H. Inaldžik procjenjuje da se u turskim bibliotekama, danas, čuva preko 200 hiljada rukopisa. Naravno, u ovaj broj ne ulaze razneseni i uništeni manuskripti. Inaldžik, H., Osmansko carstvo, SKZ, Beograd, 1974, str. 248.

Na ovaj način su nastale i prve orijentalne zbirke rukopisa i knjiga kod nas u Bitolju, Skoplju, Ohridu, Prizrenu, N. Pazaru⁸⁾, zatim Sarajevu, Foči, Mostaru, Travniku, Gračanici, Počitelju i drugim mjestima⁹⁾ ^{10 *}.

Po nepisanom pravilu, ove biblioteke u islamskom svijetu, pa i Osmanskoj carevini bile su podijeljene na:

1. j a v n e (vakufske),
2. p o l u j a v n e (dvorske) i
3. p r i v a t n e ¹⁰⁾.

Naši krajevi su, uglavnom, znali za j a v n e (samostalne ili uz neku instituciju) i privatne biblioteke. Polujavne biblioteke su mahom bile dvorske biblioteke u metropoli, pri halifinom ili sultanovom dvoru, ili dvoru nekog vezira. One su se, također, koristile, ali uz dozvolu.¹¹⁾

Zahvaljujući činjenici da su javne biblioteke osnivane i izdržavane uvakufljenjem sredstava i knjiga jedne, ili više osoba, te da su polujavne i privatne zbirke knjiga vremenom, također, postajale javnim, orijentalno-islamska knjiga nije ostala u zatvorenom krugu korisnika.

Konkretni primjer za ovo nam je upravo Gazi Husrev-begova biblioteka i njen knjižni fond. Njena rukopisna zbirka bazirana je na uva- kufljenjima, sa rijetkim otkupom, za razliku od sličnih orijentalnih zbirki u BiH, pa i šire.¹²⁾

U vremenu od osnutka 1537. do 1980. godine u Gazi Husrev-begovu biblioteku su se slili rukopisi 75 islamskih institucija (džamija, mekteba, medresa, tekija i samostalnih biblioteka) i 120 privatnih lica.¹³⁾

⁸⁾Kaleši, H., Prve orijentalne biblioteke u jugoslavenskim zemljama, Bibliotekar, Beograd, 1961, XIII, br. 4 str. 279-282, Kaleši, H., Prizren kao kulturni centar za vrijeme turskog perioda, Albanološka istraživanja, Filozofski fakultet, Priština, 1962, br. 1 str. 92-115.

⁹⁾Sabanović, H., Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, Bibliotekar, Beograd, 1956, br. 1-2, str. 45-62.

¹⁰⁾ Poznate javne biblioteke u islamskom svijetu su bile u Bagdadu (Bayt al-Hikma os. 830, al-Mustansiriyya os. 1234), u Kairu (Dar al-Hikma- al'ilmi os. 1005, al-Azhar os. 975), Kordovi (biblioteka Hakema II (961-976).

Polujavne biblioteke su bile pri dvorovima nekih muslimanskih dinastija: Omejada (Damask i Kordova), Abasida, (Bagdad, Samera), Samanida (Semerkand i Buhara), Gaznevida (Gazna), Fatimida (Kairo), Ejubida (Damask), Idrisida (Fes), Osmanlija (Istanbul).

Privatne biblioteke su posjedovali neki veziri ovih dinastija, kao i čuveni islamski učenjaci, pravnici i književnici, ali i običan svijet trgovaca i zanatlija. U svoje vrijeme veliku ljubav za knjigom svojim pisanjem je razvijao čuveni Šelebi, A., Tarīh at-terbiyya al'islamiyya, Kairo, 1966, str. 180-205, Hiti, F., Istorija Arapa, V. Masleša, Sarajevo, 1967, str. 374-377, 480, 560.

¹¹⁾Tako se Ibn Sina koristi dvorskom bibliotekom Samanidskog vladara Nuha II (976-997) u Buhati, Šelebi, op. cit, 194, Hiti, op. cit. 420.

¹²⁾Ovako su u Sarajevu nastale orijentalne zbirke u Orijentalnom institutu (5.000 kodeksa 7.000 djela), Istorijski arhiv (1.300 djela), Narodna i univerzitetska biblioteka (478 kodeksa 518 djela), u Mostaru — Arhiv Hercegovine, u Zagrebu orijentalna zbirka JAZU, u Beogradu (SANU), te po regionalnim arhivima u BiH i drugim republikama. Gazić, L., Orijentalne zbirke u Sarajevu, POF, Sarajevo, 30/1980, str. 153-157, Eren, I., Prilozi bibliografiji objavljenih radova o orijentalnim bibliotekama u Jugoslaviji, Anali, GHb biblioteke, Sarajevo, 1974, knj. II-III, str. 249-258.

¹³⁾Inventarna knjiga GHb biblioteke Salih Sidki-Muvekita br. 189 i Šukrić N., Rukopisi prinove u GHb biblioteci, Anali GHb biblioteke, Sarajevo, knj. VII-VIII, 1982, str. 266-268.

Želju da knjiga bude što više i što bolje korišćena srećemo u svakoj vakufnami gdje se spominje uvakfljenje knjiga.¹⁴⁾ Slično je i sa bilješkom o uvakufljenju na samo, knjizi.¹⁵⁾

Iako vakif stavlja i neke svoje posebne uvjete, kao npr. — da se knjiga ne prodaje, poklanja, zalaže ili iznosi iz zgrade i mjesta uvakufljenja, ova knjiga je bila u širokoj upotrebi.

Kvalitet i širina upotrebe ove uvakufljene knjige, kod nas, uveliko je ovisila od niza subjektivnih i objektivnih faktora i uslova u kojima se je nalazila. Na prvom mjestu je širina pismenosti i kulture mjesnog stanovništva, te poznavanja jezika, pisma i discipline koju knjiga obrađuje.

U vrijeme kad Gazi Husrev-beg piše svoju vakufnamu (1537) i određuje kupovinu knjiga, pred sobom očito ima dva cilja:

1. Omogućiti normalan nastavno-obrazovni proces medrese, koju osniva, što je donekle odredilo i profil ove knjige, kao udžbenika i pomoćne literature predmeta koji su se u njoj izučavali.¹⁶⁾

2. Opšte kulturno uzdizanje stanovništva regije u kojoj je medresa osnovana dozvoljavajući da se ono može koristiti ovim knjigama čitanjem i prepisivanjem.

Na ovaj način je, širenjem kruga korisnika, knjiga postajala brojnijom, a zbog razlika u interesovanju čitalaca i tematski raznovrsnijom. Dozvola prepisivanja uvakufljene knjige otkriva nam izvore nastanka i popunjavanja naših orijentalno-islamskih zbirki.

Pored kupovine-uvoza manuskripata iz starijih islamskih centara (Meka, Medina, Damask, Jerusalem, Bagdad, Kairo, Semerkand, Brusa, Istanbul), te pisanje domaćih autora, prepisivanje je bilo značajan izvor. Naslanjajući se na izvjesnu srednjovjekovnu tradiciju u BiH ova djelatnost će se u osmansko doba potpuno razviti, kao privatna ili institucionalizovana aktivnost (pri medresama i dr.).¹⁷⁾

Čak i poslije Osmanlija, i širenja štampane knjige, ova tradicija se ne prekida.¹⁸⁾

U nedostatku izvora, nemoguće nam je utvrditi koliki je bio početni fond knjiga Biblioteke, jer ne znamo koliko sredstava je preostalo od gradnje medrese.

¹⁴⁾ Ergin, O., *Türkiye maarif tarihi*, Istanbul 1977, I-II, str. 242-243, (Izvodi iz Sultan Fatihove vakfije za njegovu biblioteku u Istanbulu).

¹⁵⁾ Dobrača, K., *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa*, GHb biblioteka, Sarajevo, 1978, II br. 1059, 1260 i 1316, Hasandedić, H., *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa*, Arhiv Hercegovine, Mostar 1977 br. 393.

¹⁶⁾ Osnovni predmeti GHb medrese su prema vakufnami bili: Tefsir (komentar Kuhana) Hadis (Islamska tradicija), Ahkam (Seriatsko pravo), Usul (Osnovi seriatskog prava), Ma'ani (Stilistika), Bajan (Retorika), Kalam (Apologetika), kao i »Znanosti koje budu u zahtjevu vremena i mjesta«, Spomenica GHb ..., str. XXVIII (vakufname).

¹⁷⁾ Dobrača, K., *Skriptorij u Foči*, u XVI stoljeću, *Analiz GHb biblioteke*, Sarajevo, 1972, knjiga I, str. 677.

¹⁸⁾ Prof. M. Handžić, (i drugi) je u vremenu od 1926-1942 prepisao više risala na arapskom jeziku, Dobrača, *Katalog...* I/553, II/1496-97, 1894, II/1617.

Početni fond Biblioteke ne bi trebao biti mali, obzirom na broj predmeta i učenika u medresi, njen nivo¹⁹⁾, te ostale Gazi Husrev-begove prosvjetne ustanove (džamija, mekteb, hanikah) i zaposlene u njima. Prema bilješci na rukopisnoj zbirci fetvi (al'Gunya fi al'fetavva)²⁰⁾, koja kaže da je djelo uvakufio sam Gazi Husrev-beg (prije 1541.), moglo bi se zaključiti da je i sam vakif imao uvida u izbor knjiga za svoju biblioteku.

Kako nam se nije sačuvao ni jedan raniji popis knjiga Biblioteke, to o njenom fondu imamo podatke tek iza 1863. godine kad se i fizički odvaja od medrese i biva smještena u posebno podignutoj zgradi za nju (7 X 5) uz munaru Begove džamije.²¹⁾

U vremenu od 1864-1888. godine, kad je Salih Sidki ef. Hadži-huseinović Muvekit bio drugi hafiz-i kutub Biblioteke²²⁾, sačinio je popis knjiga ove biblioteke.²³⁾

Po ovom popisu njen knjižni fond se sastojao iz:

a. rukopisa 840,

b. štampanih knjiga

321. ukupno: 1.155 djela.

Gazi Husrev-begovu vakufu pripadaju 304 rukopisa i više od dvije trećine štampanih knjiga, ostalo su knjige drugih vakifa pri Biblioteci.²⁴⁾

Stradanja kojim su, za protekla stoljeća, bile izložene institucije Gazi Husrev-begova vakufa, kao i Sarajeva u cjelini, počev od požara, poplava, ratne pljačke i krađe²⁵⁾, do nemara i nebrige ljudi, nišu mogle mimoći ni uvakufljene knjige u njima. Naročito je bila pogubna provala Eugena Savojskog u Sarajevo 1697. godine, kad je uništeno i odneseno, pored ostalog, i dosta knjiga iz Biblioteke.²⁶⁾

¹⁹⁾ Prema vakufnami (str. XXVII) GHb medresa je pripadala rangu »madaris al-wuzara' wa al-umara'« visokim školama ministara i prinčeva, sa 50 akči dnevne plate profesoru, a 922/1584. godine uvršćice se u medrese od 60 akči dnevne plate muderisa. Obzirom da su profesori ove Medrese bili visoko obrazovani ljudi, često priznati pravnici (kadije i muftije) i da su imali asistenta — al'mu'id, to se uvidom u predmete i njihovu literaturu, te diplomu koju su svršeni dobivali može zaključiti da se radilo o visoko- obrazovnoj instituciji. Sa njenom diplomom se je upisivalo na visoki studij u Istanbulu. Baltaci, C, XV-XVI Asrlarda Osmanlı medreseleri, Istanbul, 1976, str. 504.

²⁰⁾ Dobrača, Katalog... II, br. 16, 80.

²¹⁾ Spomenica ... str. 74.

²²⁾ Traljić, M., Hafizi-kutubi GHb biblioteke, Anali GHb biblioteke, Sarajevo, 1978, knj. V-VI, str. 47.

²³⁾ Ova inventarna knjiga nalazi se u zbirci kodeksa GHb biblioteke pod br. 189 (vel. 48,5 x 18). Nešto suvremeniji i opširniji popis ovog fonda sačinio je Muvekitov sin Akif (1888-1937), Hadžibajrić, F., O inventarima knjiga ... str. 55-57.

²⁴⁾ Inventarna knjiga br. 189.

²⁵⁾ Dobrača, Katalog... II br. 1536. Na ovom rukopisu postoji bilješka iz 1157/1744. godine u kojoj se kaže da je ovaj rukopis nestao prije nekoliko godina iz Husrev-begove biblioteke i potom se našao u rukama knjižara-putnika Baba Jusufa od koga ga je otkupio nazir Husrev-begova vakufa.

²⁶⁾ Mujezinović, M., i Traljić, M., Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, 1982, str. 13-14.

Obnavljanje je vršeno daljom kupovinom knjiga iz sredstava vakufa²⁷⁾, prepisivanjem²⁸⁾, ali i priključenjem Biblioteci drugih javnih i privatnih biblioteka iz raznih dijelova BiH.²⁹⁾ ³⁰⁾

Godine 1912, imala je Gazi Husrev-begova biblioteka 1800 djela, od toga blizu hiljadu rukopisa. Pripajanjem Šehdine (1914.), Mustaj-bega Dženetića (1930.) i Muhamed Enveri Kadića (1931.) biblioteke, Gazi Husrev-begova biblioteka je svoj knjižni fond podigla na 3.000 knjiga.³⁰⁾ U periodu rada prof. M. Handžića u Gazi Husrev-begovoj biblioteci 1937-1944. godine, ocijenjenog kao veoma plodnog, samo orijentalni fond se sastojao od 1.919 rukopisa i 2.109 štampanih knjiiga, ukupno 4.028 djela.³¹⁾

Prema podacima Popisne komisije Biblioteke iz 1950. godine³²⁾, biblioteka je raspolagala sa:

1. rukopisi na istočnim jezicima.....	4.301
2. štampana djela na istočnim jezicima.....	6.026
3. štampana djela na evropskim jezicima.....	3.703
4. novine i časopisi.....	343
5. kodeksi za istorijsku građu.....	159
6. dokumenti.....	2.810
7. defteri.....	197
8. zemljopisne karte.....	84
9. fotografije.....	1.174
10. leci.....	236

Svega: 19.036

Prava vrijednost jedne biblioteke, pa i Gazi Husrev-begove, je u sadržaju njenog fonda i stepenu razvijenosti odnosa knjige i čitalaca — korisnika.

Prema Šehdinom popisu knjiga njegove biblioteke (1270/1853) i starijim popisima Gazi Husrev-begove biblioteke (1864. i 1888.) podjela orijentalno-islamskih zbirki kod nas bila je tematska na 16, odnosno 25 različitih disciplina.³³⁾

²⁷⁾ Iz sačuvanih Deftera izdataka Gazi Husrev-begova vakufa pod stavkom »mesrufat-i kutubhane« nalazimo da je 1283/1866. godine kupljeno 40 knjiga za 3.659 groša i 10 para, a slijedeće 1284/1867. godine nabavljene su samo 4 knjige u iznosu od 183 groša i 20 para. Defteri iz ostalih godina (1868., 1874., 1877., 1878. i 1881.) pokazuju da su izdaci za biblioteku mali. Odnose se na opravku zgrade i potreban pribor za pisanje (defteri i mastilo) a knjige se ne spominju. Defteri iz spomenutih godina su u Arhivu GHb biblioteke bez brojeva.

²⁸⁾ GHb medresa i njena biblioteka su vrlo rano razvile prepisivačku djelatnost, posebno potrebnih udžbenika i literature, Mujezinović M., Nekoliko rukopisa prepisanih u GHb medresi u Sarajevu, Anali GHb biblioteke, Sarajevo, 1976, knj. IV, str. 21-32.

²⁹⁾ Sabanović, Husrev-begova biblioteka ... str. 48-62.

³⁰⁾ Spaho, F., GHb knjižnica, Spomenica... str. 81.

³¹⁾ Traljić, Hafizi-kutubi... str. 49-50, Hadžibajrić, O inventarima knjiga, str. 58-59.

³²⁾ Hadžibajrić, O inventarima ... str. 60.

³³⁾ Arhiv GHb biblioteke, 121, 189, Hadžibajrić, O inventarima... str. 57-58.

Savremena podjela fonda ove Biblioteke (štampana i rukopisna djela, orijentalna i evropska, periodika, dokumenta i drugo) novijeg je datuma i počinje dolaskom M. Handžića za prvog hafiz-i kutuba (glavnog bibliotekara), odnosno upravitelja Gazi Husrev-begove biblioteke, 1937. do 1944. godine.³⁴⁾

Korištenje rukopisno-dokumentacionog fonda

Danas ovaj fond zauzima značajno mjesto u bogatstvu Biblioteke, a sastoji se od:

- 1) 7.500 kodeksa sa oko 15.00 djela;
- 2) 3.910 dokumenata;
- 3) 1.400 vakufnama, originala i prepisa;
- 4) 86 sidžila šeriatskog suda u Sarajevu od XIX stoljeća.

Istraživanja orijentalno-islamske pisane riječi, kod nas, je u toku. Izradom Kataloga rukopisa, naročito Gazi Husrev-begove biblioteke, otkrit će nam niz bitnih elemenata u kulturnom životu jedne epohe one sredine koja je tu knjigu posjedovala i koristila. Svakako da samo postojanje velikog broja sačuvanih islamskih rukopisa, pored onih raznesenih i uništenih, već ukazuje na jedan kulturni zamah nosilaca ove pismenosti.

Neka od dosadašnjih istraživanja su nam otkrila da je u stvaranju, širenju, umnožavanju i obogaćenju ove orijentalno-islamske pisane riječi, domaći čovjek imao vidno mjesto. Bilo kao kupac, nabavljač, prepisivač, komentator, ili pisac on je prisutan ne samo u tadašnjim bosansko-hercegovačkim granicama, nego i dalje, često u dalekim dijelovima Osmanskog carstva, pa i islamskog svijeta.³⁵⁾

Primanjem islama relativno brzo je prebrodio jezičnu barijeru i uzeo učešće u vjersko-filozofskom, naučnom, literarnom i uopšte umjetničkom stvaralaštvu osmanskog društva.

Rukopisi Gazi Husrev-begove, kao i drugih orijentalnih zbirki kod nas nam pokazuju da naš čovjek nije zaboravljen, u tom mnoštvu, vlastiti identitet, bilo da je pisao, prepisivao ili posjedovao knjigu. Često pored svog imena stavlja i svoju regionalnu i mjesnu pripadnost.³⁶⁾

Rukopisi ukazuju da nosioci ove orijentalno-islamske pisane riječi, nisu bili samo učenici krugovi-ulema, nego i običan svijet trgovaca, zanatlija, vojnika, hadžija, zemljoposjednika i seljaka, muškaraca i žena.³⁷⁾

Nalazimo ih da pišu, prepisuju ili kupuju knjigu za sebe, mjesnu džamiju, mekteb i medresu. Ovako knjiga dolazi i u najzabitije predjele naše zemlje, gdje je miješajući se sa domaćim slovenskim (a negdje i albanskim) duhom stvarala čudnu simbiozu islamskog i lokalnog hrišćanskog duha, ublažujući tako oštrinu stoljetnih nerazumijevanja i sukoba nastalih na marginama doticaja orijentalne i zapadne kulture.

³⁴⁾ Traljić, Hafizi-kutubi... str. 50.

³⁵⁾ Grozdanić, S., Pisana riječ na orijentalnim jezicima u BiH, treći program, Radio Sarajevo, Sarajevo, 1981, br. 34, str. 442-446.

³⁶⁾ Dobrača, Katalog., II/br. 1443, 1121/2, 1772, 1062, 1691.

³⁷⁾ Grozdanić, Pisana riječ... str. 442.

Upravo fondovima provincijskih javnih (vakufskih) i privatnih biblioteka BiH (Foča, Mostar, Travnik, Gračanica, Počitelj, B. Luka, Stolac, Konjic, Cazin, Zvornik, Tuzla) rukopisni fond Gazi Husrev-begove biblioteke je dosegao pomenutu cifru.³⁸⁾

Analizirajući porijeklo rukopisa, često nailazimo na podatke, da su neki od njih, čitani, kupljeni, pisani ili prepisivani u Sarajevu, upravo u G. Husrev-begovoj biblioteci i medresi, i da se nakon više godina, pa i stoljeća ponovo vraćaju u Sarajevo u ovu biblioteku.³⁹⁾

Sama činjenica da se knjige uvakufljuju pri vjersko-prosvjetnim institucijama upućuje na njenu obrazovnu ulogu. Pogledamo li samo tematski sadržaj rukopisnog fonda Biblioteke, uočiti ćemo mnogu literaturu, koja je izvan i iznad tadašnjih školskih programa medresa BiH i spada u domen šireg i opšteg obrazovanja. U ovom pogledu je, primjetno, ispred srednjevjekovne knjige u našim krajevima, koja je pretežno vjersko-crkvenog karaktera sa malo svjetovnog.⁴⁰⁾

Bilješke, komentari na marginama, i imena vlasnika rukopisa jasno govore o širini njihove upotrebe. Česta promjena mjesta od momenta pisanja ili prepisivanja do dolaska drugom čitaocu, ukazuje da ova knjiga nije znala za geografsku udaljenost i prometne prepreke.

Mnogi rukopisi nastaju u najudaljenijim dijelovima tadašnjeg islamskog svijeta (Semerkandu, Jemenu, Fesu) i nalaze čitaoca u Anadoliji, Sarajevu, Nevesinju, Kruševcu ili Bitolju.

Preko ovih rukopisa sužavali su se i vremenski prostori među generacijama koji su ih upotrebljavali. Nekad su te razlike od nastanka knjige, do prepisivanja i našeg čitaoca u BiH, po više vijekova. Na ponekom rukopisu nalazimo da je djelo napisao Arap (u Bagdadu), prepisao ga Turčin (u Anadoliji), a uvakufio ga Bosanac u Sarajevu.⁴¹⁾

Tu su i rukopisi prepisani u medresama Bagdada, Damaska, Jerusalema, Kaira (Al-Azhar), Istanbula i Bruse⁴²⁾, ili u nekoj lokalnoj bosanskoj medresi. Oni dolaze u Biblioteku, njima se služe učenici Gazi Husrev-begove medrese, mekteba, hanikaha i uopšte ljudi od nauke u ovim krajevima. Ovo bi se, uslovno, moglo uzeti kao neka vrsta regionalne i međunarodne saradnje na naučnom i bibliotečkom polju.

Nije zanemarijiva činjenica da je radno vrijeme Biblioteke bilo puno, od ranog jutra do sat-dva po zalasku sunca svakim danom, osim petka.

Radi boljeg korištenja knjige Biblioteka je od osnutka imala ljude koji su se brinuli o njoj. Za sigurnost od požara i krađe zadužen je bio vratar — bevvab, za objašnjenja i druga uputstva muderis-profesor,

³⁸⁾ Dobrača, Katalog... I/Uvod, str. XII-XIII, Šukrić, Rukopisi prinove ... Anali VII-VIII, str. 267-268.

³⁹⁾ Dobrača, Katalog... I, br. 298, 488, 512, 550, 610, 678-79, II/819, 953.

⁴⁰⁾ Jane, Z, Islamski rukopisi iz jugo slovenskih kolekcija, Muzej primenjene umetnosti, Beograd, 1956, str. 7-8.

⁴¹⁾ Dobrača, Katalog ... II/br. 1140.

⁴²⁾ Dobrača, Katalog., I/530, 551, 617, II/br. 1115, 1344.

a vrlo rano u XVII stoljeću dobiva i posebnog službenika, bibliotekara.⁴³⁾

Fizičkim odvajanjem Biblioteke od medrese 1863. godine ona dobiva dvojicu hafiz-i kutuba (bibliotekara), koji imaju i svoje zamjenike — vekile, što ukazuje na pojačanu aktivnost Biblioteke i čitaoca.⁴⁴⁾

Od osnutka Biblioteke, do danas, njeni bibliotekari su bili učeni alimi, obrazovani naučni radnici što se dovodi u vezu i sa visokim rangom same medrese.⁴⁵⁾ Zahvaljujući i njima veza čitaoca i knjige ove Biblioteke je mogla biti kvalitetnija i čvršća, jer oni su bili ti koji su nabavljali knjige, prvi ih čitali i mogli čitaocu pomoći u traženom.

Međutim, knjiga nije angažovala samo čitaoca i bibliotekara, nego i širok krug drugih ljudi, raznih zanimanja, počev od prodavca papira i pisac pripora, do prepisivača, knjigovesca, trgovca ili preprodavca knjiga. Zato je postojanje ovih rukopisa i uopšte knjiga, u jednom mjestu, pored kulturnog oživljavanja, bila važna karika i u lancu privrednog života nekog mjesta, što je slučaj i sa Gazi Husrev-begovom bibliotekom u Sarajevu.⁴⁶⁾

Što se tiče štampane orijentalne islamske knjige ne znamo sigurno kad je ušla u fond Biblioteke. Vjerovatno je to bilo prije 1864. godine, jer u Salih Sidki-Muvekitovom popisu nalazimo 315 štampanih djela.⁴⁷⁾

Gazi Husrev-begova biblioteka ima i prvo izdanje Vankolijevog turskog prevoda »Sahah al'Gawari«, štampanog 1728. godine u prvoj turskoj štampariji Ibrahim Muteferike u Istanbulu.⁴⁸⁾ Šehdina biblioteka u Sarajevu je imala prije 1853. god. 28 štampanih knjiga.

Danas Biblioteka ima 11.500 štampanih knjiga orijentalistike, pored izvjesnog broja periodike na tim jezicima.

Evropski knjižni fond Biblioteke je relativno mlad. U spomenuta dva popisa (Salih Sidkija i Akifa-Muvekita) nema spomena knjiga na srpskohrvatskom ili drugim evropskim jezicima.⁴⁹⁾ Ipak, Biblioteka je za posljednjih 100 godina, tj. od vremena Austro-Ugarske okupacije (1878.) do danas, formirala značajan fond na našem i nekim evropskim jezicima (njemački, francuski, engleski, ruski i dr.). To su uglavnom knjige i literatura s područja islamistike, orijentalistike i kulturne baštine Muslimana i drugih naroda BiH, i šire.

⁴³⁾ Spomenica GHB ..., str. XVIII (vakufnama), Traljić, M., Hafizi kutubi ..., str. 46.

⁴⁴⁾ Traljić, Hafizi kutubi..., 46-49.

⁴⁵⁾ Traljić, Hafizi kutubi..., 46-51.

⁴⁶⁾ Kreševljaković, H.: Esnafi i obrti u starom Sarajevu, Sarajevo, 1958, str. 234-238.

⁴⁷⁾ Inventarna knjiga, br. 189 (GHB biblioteka).

⁴⁸⁾ GHB biblioteka, 0-116.

⁴⁹⁾ Prema saopštenju Mahmuta Traljića, nekadašnjeg bibliotekara GHB biblioteke, prve knjige na latinici odnosno cirilici je, kao poklon ovoj biblioteci, donosio poznati naučni i kulturni radnik H. Kreševljaković. Ovaj fond je znatno ojačao uvakufljenjem M. E. Kadića svoje biblioteke (1931 g.), u kojoj je bilo dosta štampanih knjiga i periodike na našem i evropskim jezicima.

Evropski fond se sastoji od:

- a. štampanih knjiga (domaćih i stranih).....21.642 jedinica
- b. periodika (domaći i strani časopisi i novine).....1.000 jedinica.

Ovaj fond je dosta pomogao Biblioteci u kontinuitetu rada i širenju veze sa savremenim čitaocem, obzirom da se u postosmanskome periodu naglo smanjuje broj onih koji se mogu koristiti orijentalnom knjigom, posebno rukopisima.

Nepoznavanjem orijentalno-islamskih jezika i pisma, većeg dijela našeg nemuslimanskog stanovništva, te izraženi konfesionalni karakter ove pisane riječi, za osmanske uprave, neminovno je sužavao širinu njene upotrebe pa i korisnika Gazi Husrev-begove biblioteke, kao i drugih orijentalnih biblioteka kod nas. Samo ovo ne znači da su se i svi muslimani mogli jednako koristiti njome, zbog jezičke prepreke ili nepismenosti. Ovo je kod muslimana donekle ublažavano postojanjem tzv. alhamijado literature, i širom upotrebom kur'anskog teksta, zbog njegove svetosti u muslimanskoj sredini.

U novije doba orijentalni rukopisni fond Biblioteke su meta istraživača, zbog svog dokumentaciono-historijskog, književnog i religijsko-filozofskog sadržaja važnog za izučavanje kulturne baštine naroda BiH i šire.⁵⁰⁾

Mogućnosti i zadaci

Na koncu treba se zapitati da li Gazi Husrev-begova biblioteka u cijelosti ispunjava svoj emanet i kakve su joj stvarne mogućnosti u tome?

Od osnutka do danas Biblioteka je promijenila više smještajnih prostora. Zajedničko im je bilo da su pružali minimalne uvjete za očuvanja knjiškog i drugog blaga.

Oboljeli i zubom vremena nagriženi rukopisi (vlaga, prašina i mikroorganizmi) iz dana u dan su sve ugroženiji. Prostorije su bile (a i danas su) nenamjenske, ne samo za knjige, nego i za one koji ih koriste. Još prije 50 godina (1932.) se je uviđao ovaj problem i govo-

⁵⁰⁾ Traljić, M, Korištenje fondova Gazi Husrev-begove biblioteke, Anali GHB biblioteke, Sarajevo, 1972, I, str. 154-159.

Broj korisnika fondova GHB biblioteke je u stalnom porastu i prosječno godišnje iznosi 2.500 opsluženja knjigom i dokumentima, a postoji među čitaocima i 250 stalnih članova biblioteke.

Ovim fondovima se služe naučni radnici niza ustanova. Među njima su:

- Islamski teološki fakultet u Sarajevu,
- Orijentalni institut u Sarajevu,
- Zavod za zaštitu spomenika SR BiH u Sarajevu,
- Filozofski fakultet u Sarajevu,
- Pravni fakultet u Sarajevu,
- Institut za Istoriju BiH u Sarajevu,
- Narodna i univerzitetska biblioteka u Sarajevu,
- Akademija znanosti i umjetnosti SR BiH u Sarajevu,
- Naučni radnici ostalih naučnih i obrazovnih institucija u zemlji (Beograd, Zagreb, Priština, Skoplje i drugi),
- Inostrani naučni radnici i institucije (Turska, Austrija, Mađarska, Francuska, SSSR, Engleska, SR Njemačka, Japan, Libija, Kuvejt, Irak, Egipat, Saudijska Arabija, Alžir, Maroko, Sirija i dr.).

rilo da se gradi odgovarajuća zgrada Biblioteke, ali sve je ostajalo samo puka želja.

Ovom problemu se pridružuje i nedostatak savremenih tehničkih pomagala za mikrofilmovanje rukopisa, mikročitač, te sredstva za liječenje i uvezivanje knjiga. Pa i pored svih ovih nedostataka, Biblioteka je uspjela, zahvaljujući naporu uže (IZ-e) i šire društvene zajednice, napose onih koji rade u njoj, da se afirmiše kao kulturno-naučna institucija u zemlji i inostranstvu.

Ova aktivnost se naročito ogleda u:

1. prikupljenju i identifikaciji preostalih orijentalno-islamskih rukopisa na području BiH.

— izdavanju dvije knjige Kataloga arapskih, turskih i perzijskih rukopisa (I/1963 i II/1979) i radu na daljoj obradi i katalogizaciji ostalih rukopisa;

— pokretanje i izdavanje VI knjiga Anala (1972-1978), VII-VIII knjiga u štampi;

— snimanju kratkometražnog filma o Biblioteci u saradnji sa Sutjeska filmom iz Sarajeva;

— izdanje knjige Nakičević O. »Hasan Kjačija Prušćak« (1977), vodiča »Gazi Husrev-begova biblioteka« i prevod na srpsko-hrvatski Muvekitove »Historije Bosne« (1982).

2. saradnja i ispomoc zaposlenih naučnih radnika u Biblioteci,⁵¹⁾ koji svakodnevno pružaju razne informacije u vezi rukopisnog i do-

⁵¹⁾ Od XVII stoljeća, kad se spominje prvi bibliotekar kao samostalni službenik ove Biblioteke, do naših dana, ovu uslužno-naučnu djelatnost, prema raspoloživim podacima, vršilo je četrdeset sedam osoba.

Obzirom na činjenicu da su ovi bibliotekari i njihovi pomoćnici, pored brige o knjizi i radu sa čitaocima, i sami bili prosvjetni, javni i kulturni radnici, svoje sredine, te svojim pisanim radovima uvećavali fond GHB biblioteke, to zavređuje da im se imena i ovdje spomenu.

Hronološki gledano, njihov stalni, ili povremeni rad u biblioteci bi izgledao ovako:

1. Muhammed ef., otac istoričara XVII st. Husejin ef. Sarajlije (Kodža Muerrih),

— Od XVII st. do početka druge polovine XIX st. nemamo podataka osim službenicima. Vjerovatno su među njima bili neki od profesora (muderisa) GHB medrese uz asistenciju učenika, jer su se u GHB institucijama, često znale spojiti po dvije službe u jednoj osobi.

Bašeskija, sarajevski hroničar XVIII st., u svom Ljetopisu spominje neke umrle bibliotekare u Sarajevu, ali ne kaže u kojoj su biblioteci radili.

2. Hafiz Abdullah Ajni ef. Hasagić (1864-1872), I hafizi kutub (glavni bibliotekar),

3. Salih Sidki ef. Hadžihuseinović — Muvekit (1864-1888), II hafizi kutub,

4. Abdullah ef. Hatibović (Zagorjeli) (1868-1892), vekil (zamjenik) hafizi kutuba,

5. Sulejman ef. Hasagić (1877-1882) vekil I hafizi kutuba,

6. Akif ef. Hadžihuseinović — Muvekit (1888-1937), II hafizi kutub, i I hafizi kutub od 1897 godine,

7. Ibrahim ef. Muhalović (Habibija) (1897—?), vekil I hafizi kutuba, a docnije i II hafizi kutub,

8. Hafiz Muhammed ef. Muharemagić (1917-1951), II hafizi kutub,

9. Hadži Mehmed ef. Handžić (1937-1944), I hafizi kutub i upravnik Biblioteke,

kumentacionog fonda zainteresovanom domaćem i stranom čitaocu, ili posjetiocu.

Pored već uloženog truda i napora i ostvarenih rezultata ne može se biti zadovoljno postojećim stanjem. Ako bi se uporedila Gazi Husrev- begova biblioteka sa nekom drugom bibliotekom slične starosti i bogatstva fonda, uočice se da u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu nedostaje:

- *adekvatna briga za rukopise, dokumenta i muzejske eksponate;*
- *izučavanje fonda, katalogiziranje rukopisa i podmlađivanje kadra, brže i adekvatnije;*
- *otvaranje prema čitalačkoj publici putem povremenih izložbi i predavanja o fondovima Biblioteke;*
- *praćenje izdanja, izložbi i naučnih skupova s područja islamistike i orijentalistike kod nas i u svijetu.*

Sigurno je da Gazi Husrev-begova biblioteka, gornjim zahtjevima ne može sama udovoljiti. Neophodna je pomoć i saradnja svih zainteresovanih strana, posebno kad je u pitanju iznalaženje rješenja adekvatnih prostorija za knjige i ljude, izgradnjom nove ili adaptacijom stare zgrade. Ma ovaj način bi se odužili Gazi Husrev-begu i svim znanim i neznanim vakifima knjiga, i pokazali razumijevanje za dio bosanskohercegovačke, pa i opšte jugoslavenske kulturne baštine.

10. Hadži Mehmed ef. Potogija (1938-1947), pomoćni službenik,
11. Hafiz Mahmut ef. Traljić (1944-1947), I hafizi kutub i upravnik Biblioteke,
12. Hadži Fejzullah ef. Hadžiibajrić (1947-1954 i 1977-), I hafizi kutub — bibliotekar,
13. dr. Hazim Šabanović (1948-1950), bibliotekar — upravnik Biblioteke,
14. dr. Asim Muftić (1948), na ispomoći Biblioteci,
15. dr. Sačir Sikirić (1949) obrađivao je perzijske rukopise,
16. Muhammed ef. Pašić (1950-1952) upravnik i (1952-1958) bibliotekar,
17. Hadži Mustafa ef. Ševa (1952-1959) upravnik Biblioteke,
18. Ahmed ef. Selimović (1952-1972) pomoćni službenik,
19. prof. Kasim ef. Dobrača (1956-1979), bibliotekar,
20. Hafiz Halid ef. Hadžiimulić (1961-1982), bibliotekar,
21. Ibrahim Kemura (1963-1976), bibliotekar,
22. Sulejman Hasanović (1963-1964), bibliotekar,
23. Fatima Kunto (1963-1964), bibliotekar,
24. Ferijal Avdagić (1963-1964), bibliotekar,
25. Halid Delalić (1964-1967), pomoćni službenik,
26. Zejnil Fajić (1971-), bibliotekar,
27. Selim Jelovac (1975-), bibliotekar,
28. Azra Kadić (1975-), bibliotekar,
29. Abdurrahman ef. Hukić (1964-1967) i (1975-1982), direktor Biblioteke,
30. Hadži Naim ef. Hadžiabdić (1967-1975) v. d. direktor Biblioteke,
31. Sulejman Cuprija (1976-), pomoćni službenik,
32. mr Nijaz Šukrić (1977-1981), bibliotekar,
33. dr. Omer Nakićević (1981-1982), bibliotekar,
34. dr. Jusuf Ramić (1981-), direktor Biblioteke,
35. Halima Korkut (1982-), bibliotekar,
36. Osman Lavić (1982-), pomoćni službenik,
37. Mustafa Jahić (1982-), bibliotekar. -

GAZI HUSREFBEG'S LIBRARY

With its fund of books and documents Gazi Husrefbeg's library has been active educationally and culturally for 450 years, not only in Sarajevo and B&H but far beyond them.

It was founded as a medresa library (943 H = 1537 A. D.). It developed its activity with readers out of school even in the XVII century and became an independent public vakuf library. In its development the library passed through two phases. The first one is oriental-islamic and the second the post Ottoman phase (from 1873.) characterized by the influence of the western culture and writing at the expense of oriental-islamic.

The basic fund of this library was in the past centuries damaged by wars, fire and carelessness, but it was supplemented by other collections of other vakufs or private collections of the books and transcripts in B&H.

The fund of Gazi Husrefbeg's library consists of:

I Transcripts and documents

1.	7.500 Oriental-islamic transcript codexes with 15.000 works	
2.	Documents	3.910
3.	Vakufnamas in original and transcript	1.400
4.	Sidžils of Sheriat Court in Sarajevo (XVI till XIX c. 86)	
5.	Levhas & Epitaphs	50

II

a.	Oriental printed books	11.500 works
6.	Oriental periodicals (journals and papers)	60 unites

II

European fund

1.	Printed books (home and foreign)	21.640
2.	Periodicals (home and foreign)	1.000 unites

The present day activity of the library is directed to:

1. Study of existed transcripts and documents, as well as collecting of oriental-islamic transcripts in B&H.

2. Permanent contacts with readers, visitors and researchers.

The library issues catalogues, anniversaries and special editions from the cultural heritage of Moslem of B&H.

The library has difficulties such as: Shortage of adequate rooms, technical devices for the microfilming of transcripts and their protection, and providing for the needs of the staff.